

ФРОНТОВІ БУДНІ ДОБИ «ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ» (на прикладі російської армії)¹

У статті досліджуються деякі аспекти фронтового повсякденного життя під час Першої світової війни, характерні для солдатів російської армії. На основі архівних матеріалів з Росії та України, законодавчих актів «Кодексу військового регулювання», мемуарів сучасників, опублікованих листів військового персоналу та матеріалів солдатського фольклору, досліджені такі аспекти військового побуту як будівництво окопів, форми розваг, санітарії.

Характеризуючи російську армію, автор враховував селянську психологію солдатів, який формувався в їх повсякденному житті до війни. Отже, автор прийшов до наступних висновків. Окопи російських військових були побудовані вузькими, незручними, з мінімальною кількістю земляних пазів вони не могли повністю захистити вояків. Поганими були й санітарні умови. Це не тільки знизило боєздатність військ, але й перетворилося на психологічну проблему, пригнічуючи активну армію та підриваючи її моральність та змагальність.

Ще однією важливою проблемою було питання про харчування армії. Невдачі у постачанні солдатів відбувалися майже кожен раз, отже, потреба у забезпеченні їжею була постійною. Нудьга також сильно впливала на дух солдатів, і спеціальні спроби подолати його були проведені в окопах – це концерти та вистави на військові теми. Таким чином, повсякденне життя солдатів можна вважати важливою складовою перемоги або поразки під час військових дій.

Ключові слова: Перша світова війна, повсякденне життя, режим військовослужбовців.

Фронтвые будни времен «Великой войны» (на примере русской армии)

В статье исследуются некоторые аспекты фронтовой повседневной жизни периода Первой мировой войны, характерные для солдат российской армии. На основе архивных материалов, законодатель-

¹ Для цитування: Олієвський О. Фронтіві будні доби «Великої війни» (на прикладі російської армії) // Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: збірка наукових праць. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2017. Том 5. С. 171-179.

ных актов «Кодекса военного регулирования», мемуаров современников, опубликованных писем военного персонала и материалов солдатского фольклора, исследованы такие аспекты военного быта как строительство окопов, формы развлечений, санитарное состояние.

Характеризуя российскую армию, автор учитывал крестьянскую психологию солдат, который формировался в их повседневной жизни до войны. Автор пришел к следующим выводам. Окопы российских военных были построены узкими, неудобными, с минимальным количеством земляных пазов они не могли полностью защитить солдат. Плохими были и санитарные условия. Все это не только снижало боеспособность войск, но и превратилось в психологическую проблему, подавляя активность армии и подрывая ее нравственность и состоятельность.

Еще одной важной проблемой был вопрос о питании армии. Неудачи в снабжении солдат происходили почти постоянно. Скука также сильно влияла на дух солдат, и попытки преодолеть ее были сделаны в окопах - это концерты и спектакли на военные темы. Таким образом, повседневную жизнь солдат можно считать важной составляющей победы или поражения во время военных действий.

Ключевые слова: Первая мировая война, повседневная жизнь, режим дня военнослужащих.

Front weekdays of «Great war» years (on the example of the Russian Army)

The article studies some aspects of front everyday life during World War I, typical for the soldiers of the Russian army during trench warfare. Basing upon archive materials from Russia and Ukraine, legislative acts of «Code of military regulations», memoirs of contemporaries, published letters of military personnel and materials of soldiers folklore, such aspects of military everyday life as building of trenches, forms of entertainment, sanitation conditions and diet of the soldiers are studied.

While characterizing the Russian army, the author took into consideration peasant mentality of the soldiers, which was formed in their everyday life before war. Consequently the author comes to the next conclusions. The trenches of the Russian military men were built according to stereotypes and notions of soldiers. Narrow, inconvenient, with minimal number of dugouts they couldn't adequately insure security of the soldiers. Another health hazard came from bad sanitation conditions, especially parasites and gastric in-

fections. This not only lowered fighting capacity of the troops but grew into psychological problem, dispiriting active army and undermining its moral and combatively. Very vital was the question about food provision of the army. Foul-ups in supplying of soldiers happened almost every time hence the need for provision was permanent. Boredom also influenced greatly the spirit of the soldiers, and special attempts to cast it away were held in the trenches, such as concerts and performances on military topics. Hereby, everyday life of the soldiers can be considered as an important component of victory or defeat during war actions.

Keywords: World War I, everyday life, mode of servicemen.

Актуальність теми. Перша світова війна, сторіччя якої згадується і досліджується сьогодні багатьма зацікавленими дослідниками й використовується політиками у власних цілях, повертається до нас своїм іноді несподіваним обличчям. Будь-яка війна, як відомо, має дві сторони : це бій і повсякденність побуту. Вона є сукупністю смертельної небезпеки, постійного очікування загибелі, випадковості і деталей повсякденного побуту, які завжди присутні в житті людини.

173

У даній статті висвітлюються маловідомі сюжети фронтового побуту під час «Великої війни» 1914 – 1918 рр., а саме: облаштування окопів, розваги, санітарно-гігієнічні умови і раціон вояків. Погляд на війну саме у такому ракурсі дає можливість глибше усвідомити трагізм простої людини на тлі глобальних суспільних катаклізмів, а також чіткіше відобразити мотивацію й спільні риси людської поведінки. Крім того, важливо зрозуміти, що від якості побуту, його організації в багатьох випадках залежав моральний дух військ та їх боєздатність. Адже саме організацію солдатського побуту можна віднести до важливих складових перемоги або ж причин поразки будь якої армії.

Свого часу у вітчизняній й зарубіжній історіографії не приділялося достатньої уваги вивченню історії повсякденності, зокрема дослідженню побуту вояків під час розгортання воєнних конфліктів. Основна увага зосереджувалася на вивченні причин війни, аналізі важливих військових подій, розвитку збройних сил та воєнного мистецтва, взаємозв'язку політики і стратегії, військово-політичних наслідків війни. З кінця 90-х років минулого століття акценти дещо змістилися. Серед праць сучасних дослідників відзначимо роботи

російських вчених – О. С. Сенявської, О.С Поршневої, А.О Чубарьяна, де досліджувалися окремі аспекти повсякденного життя фронтівиків російської армії. У статті використане певне коло джерел, найважливіші з яких становлять архівні матеріали, котрі зберігаються в фондах Російського Державного військово-історичного архіву, а також державного архіву Чернівецької області . Автором залучені також маловідомі спогади сучасників, які перебували на фронтах Першої світової війни і залишили власні враження. Не менш важливим і цікавим джерелом є надруковані листивійськовослужбовців, матеріали солдатського фольклору.

Виклад основного матеріалу. Отже поставимо запитання, що являє собою фронтний побут? В цілому це означає загальний життєвий стан, повсякденне життя. Насамперед визначимо основні структурні елементи фронтного побуту. До них, як відзначає сучасна російська дослідниця О. Сенявська, входить зокрема заповнення часу службовими обов'язками, тобто: несення вартової служби, обслуговування бойової техніки, доглядання власної зброї, виконання інших робіт тощо. Сюди ж можна віднести години відпочинку, у тому числі й організованого, тобто все те, що складає розпорядок дня. Основними складовими фронтного побуту є також бойове забезпечення і технічне оснащення військ: зброєю, боєприпасами, засобами захисту, пересування, зв'язку, а також облаштування житла, побутове постачання, а саме: солдатський раціон, одяг, фінансове забезпечення і медичне обслуговування. Насамкінець це зв'язок з тилом, тобто листування з рідними, посылки, шефська допомога, відпустки [1,С.74].

Для солдата буденністю війни були окопи. Саме там формувалася своєрідна культура – «культура окопного життя», на яку були перенесені стереотипи поведінки та колективні уявлення і з повсякденного мирного життя тилу. Зауважимо, що напередодні Першої світової війни в Російській імперії дійсну військову службу проходила лише частина чоловіків призовного віку. До складу постійної армії входила: регулярна армія та її резерв, війська казаків та частини, які склалися з неслов'янських народів. Чисельність армії безпосередньо перед мобілізацією складала 1 млн. 423 тис. чоловік. Основу російської армії становили представники християнських народів, із них 84–85 % були селянами, що відповідало структурі населення Росії. Зокрема кількість українців у російській армії складала 3,5 млн.

чоловіків а в австро-угорській – 250 тис. осіб. Після 1915 р., коли російська армія втратила 3,4 млн. свого кадрового складу, кількість ненавчених бійців різко збільшилася[2].

Отже, характеризуючи стан і настрої в армії, необхідно враховувати селянський менталітет, який сформувався у повсякденному житті до війни. В умовах позиційної війни значну частину часу солдат проводив саме в окопах, а отже, й облаштував відповідно до власних стереотипних уявлень та уподобань. Прикладом може слугувати облаштування окопів російської армії в порівнянні з австрійськими та німецькими. Учасник світової війни письменник Михайло Тардов описав російські окопи таким чином: «...окопи зовсім не упорядковані. На весь батальйон лише один хід сполучення у тил. У багатьох місцях окопи досягають лише пояса. Доводиться пересуватися увесь час зігнувшись. Усюди непрохідна грязюка. Яма, яка слугує туалетом, завалилася. Стіни не законопачені. Окопи дуже вузькі, двоє людей не можуть розійтись, а під час зміни нашішинеліпокриваються суцільною глиняною кіркою. На усій ділянці немає жодного піддашка. Про бліндажнічого було й думати. Їх усього два чи три, та й ті зроблені на швидку руку. Солдати розташовуються в ямах, які вони вирили уздовж окопів. Ями обкладені бар'єром із землі, щоби не збиралася вода під час дощу» [3, с. 60]. Інший учасник війни Всеволод Вишневський у своїх спогадах про перебування в окопах писав: «Ми тулилися під передньою стінкою окопа. За комір сипався пісок. Багато хто сидів на стовбурчившись... Ходів сполучення в тил не було. Щоби сходити по потребі, доводилося виходити з окопа у поле; декому це коштувало життя» [4, с. 726]. Набагато краще виглядали окопи в австрійців і німців. Їхні окопи були краще облаштовані ніж у російській армії, що часто викликало певну заздрість російського командування. Однак, щось позитивне зробити у цьому напрямку було вкрай складно. Особливу увагу, з цього приводу, заслуговують свідчення російського воєначальника, генерала від кавалерії Олексія Брусилова. Він писав: «Необхідно визнати, що австрійці і німці закріплювались краще нас, більш ретельніше, і у них в окопах було набагато зручніше жити, ніж у наших окопах. Крім досить широкого застосування залізобетонних споруд, у них у багатьох місцях була проведена електрика, розведені садочки і бліндовані приміщення як для офіцерів, так і для солдат» [5, с. 158].

Слід зауважити, що у періоді позиційного етапу війни заповнити час було дуже важко. Саме тому однією з головних проблем була елементарна нудьга, одноманітність, неможливість знайти достатньо доцільних занять для солдатської маси. «Якби ти знав, товаришу, як набридло сидіти в окопах, не можеш дочекатися тої хвилини, коли дозволять іти на клятого німця. Вся армія очікує з нетерпінням цієї хвилини», – писав у листі до друга один солдат [6, с. 538]. Про це свідчать й інші спогади учасників війни. Боролися з нудьгою солдати по-різному. Часто влаштовували розваги, наприклад, вистави в окопах, концерти. Так, один офіцер надіслав листа в тил, разом з яким була і програма вистави, яку підготували солдати. Програма мала такий вигляд: «Сцена в окопі» – сьогодні буде представлена сцена «Хоробрий козак Семен Смуров втікає з німецького полону», твір рядового та георгієвського Кавалера Павла Зіміна. Початок вистави о 8-й годині. Якщо нічого не трапиться, бенгальський вогонь і танці з тальянкою з дозволу ротного» [7, с. 4]. В іншому місці, в окопах, московський співак Рахманов кожного дня влаштовував концерти і навіть заслужував аплодисменти з боку ворожих позицій [8, с. 4].

Крім нудьги, тривале перебування в одних і тих самих окопах та землянках загостило проблеми, пов'язані із санітарно-гігієнічними умовами. Окопи разом з людьми «обживали» супутні їм побутові «комахи-паразити». Життя ставало нестерпним. Це видно хоча б з одного солдатського листа в тил у Вітебську губернію, в якому є такі рядки: «Прошу Бога, щоби швидше вбили або десь пропасти чи захворіти, але нічого не бере. Воші заїли, скільки їх розвелось, щодня відро їх можна набрати» [9, с. 4]. Згадували про цю проблему й інші учасники війни [10, с. 4].

Не менш загрозливим у добу Першої світової війни були шлункові інфекції, а також черевний тиф, холера і дизентерія – хвороби, які переслідували усі армії. Серед важливих елементів побуту, які поліпшували санітарно-гігієнічні умови перебування військ на позиціях, були польові лазні. Однак подібна розкіш траплялася нечасто і, як правило, перед святами. Так, після 8-місячних негараздів, холоду та бруду в Карпатах до російської армії прибув спеціальний поїзд-лазня від курського губерньського земства. Ця новина швидко розійшлася поміж вояків. За кілька днів до Великодня лазню відвідало близько 1500 осіб. Працювала лазня до 20 год. на добу. При поїзді-лазні діяла торговельна лавка [11, с. 4]. Нестачу лазень солдати по можливості

компенсували власною винахідливістю безпосередньо на позиціях із підручних матеріалів. У тих місцях, де поблизу була вода або де вдавалося викопати криницю, солдати споруджували землянку-лазню. Стіни землянки оббивали частоколом, підлогу накривали дошками, а з цегли викладали пічку. Певним попитом користувалися на передових позиціях також лазні-кібітки. Робили їх за зразком існуючих для прикордонної сторожі на Кавказі. Такі лазні споруджувалися із бязі, яку просочували оліфою. Вартість кожного такого намету складала 350–400 крб. [11, с. 4].

Отже, лазні на передових позиціях були не тільки частиною солдатського побуту під час тривалого очікування, але й слугували важливим чинником психологічного впливу на бойовий дух солдатів. А нестача лазень негативно впливала на свідомість бійців, породжувала песимістичні настрої, знижувала боєздатність армій. Таким чином, проблема гігієни не лише знижувала боєздатність військ, але й переростала у проблему психологічну, пригнічуючи особовий склад армії, підточуючи її моральний і бойовий дух.

Іншою проблемою для солдат в окопах була нестача їжі. З цього приводу Є. М. Ремарк зазначав: «Одним із суттєвих психологічних факторів для солдата в окопах є постійне відчуття голоду. Для солдата шлунок і травлення складають особливу сферу, яка йому ближча, ніж усім іншим людям. Навіть його словниковий запас на 3/4 запозичений із цієї сфери» [12, с. 34]. Про це згадував і В. Вишневський, коли писав, що в «...окопах я вперше спізнав відчуття голоду. Я готовий був, немов звір, шукати їжу. Щось знайшли. Варили зелені кислі сливи і тремтіли над картоплею, якої було дуже мало» [4, с. 724]. Кореспондент одного часопису, підкреслюючи важливість кухні, писав, що це «солдатська газета і пошта. Увесь її штат – кашевари, каптенармус, артельщик – завжди в курсі окопного життя» [13, арк.186].

Проблем із харчуванням солдат на фронтах Першої світової війни вистачало. Практично завжди існували перебої з постачанням харчів для солдат, і внаслідок цього потреба в їжі була постійною. Особливе місце у фронтовому побуті займало вживання алкоголю особовим складом. Це не випадково. Справа у тому, що алкоголь, як і деякі інші речовини, по-різному впливають на організм і психіку людини в насильнішій стресовій ситуації – бойовій обстановці. Під час Першої світової війни в Росії було введено сухий закон. Однак на фронт алкоголь доставляли неофіційно і навіть робили із цього прибуток. За

відсутності достатньої кількості спиртного в умовах бойових стресів з'явилися морфіністи і кокаїністи: досить доступний на той час наркотик заповнював порожнечу, що утворилася. Цікаво відзначити, що неприятель часто використовував потяг до спиртного як засіб завдання шкоди особовому складу ворога. Так, відомі факти, коли німецькі й австрійські війська спеціально залишали під час відступу або підкидали на російські позиції пляшки з отруєним спиртним [14, арк. 17]. Про проблеми, пов'язані з алкоголем, свідчать також листи з фронту. Наприклад, в одному листі читаємо: «Офіцер наш напився, нетверезим чіплявся до однієї дівчини, а вона намагалася від нього втекти. Він у неї три рази вистрелив із револьвера, на щастя не поцілив» [15, с. 35]. А ось лист від кінної поліції 22-го армійського корпусу за підписом Александр, що був надісланий у м. Троїцьк Оренбурзької губернії: «Люблю гульнути, а в поліції вина багато, ну я, зрозуміло, скористався нагодою і напився, як належить. А опісля поїхав розважатися...» [16, ф. 2067, арк. 157]. Вживали алкоголь також німецькі та австрійські солдати. Так, двоє рядових 231-го Дрогачинського полку, які втекли з полону під час допиту, повідомляли, що «горілку возять за військами у Галиції євреї і продають австрійським та німецьким солдатам...» [17. Ф. 2067, арк. 196].

178

Висновки. Отже можна констатувати, що побутові умови під час Першої світової війни відігравали важливу роль у позиційний період війни. Будь-які незручності у фронтовому побуті негативно впливають на психологічний стан людей, а отже, і на боездатність армії.

Джерела та література:

1. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е. С. Сенявская. – М. : РОССПЭН, 1999. – 383 с.
2. Валяев Я.В. Фронтной быт военнослужащих Российской императорской армии в годы Первой мировой войны (1914- февраль 1917) //IST-KONKYRS.RU
3. Тардов М. Фронт. Трилогия / М. Тардов. – К. :Дніпро, 1965. – 507с.
4. Вишневский В. В. Собрание починений : в 5 т. / В. В. Вишневский. – М. : Гослитиздат, 1954. – Т. 2. – 852 с.
5. Брусиллов А. А. Мои воспоминания /А. А. Брусиллов. – М. : РОССПЭН, 2001. – 464 с.

6. Арамилев В. В. В дыму войны // Первая мировая (Воспоминания, репортажи, очерки, документы) / В. В. Арамилев. – М. : Мол. гвардия, 1989. – С. 537-543.
7. Земщина. – 1915. – 7 янв. – С. 4.
8. . Земщина. – 1915. – 1 апр. – С. 4.
9. Земщина. – 1915. – 9 апр. – С. 4.
10. Земщина. – 1915. – 31 окт. – С. 4.
11. Земщина. – 1915. – 7 апр. – С. 4.
12. Ремарк Э. М. На западном фронте без перемен. Возвращение. Романы / Э. М. Ремарк. – М. : Худ. л.-ра, 1988. – 399 с.
13. . Российский Государственный Военно-исторический Архив (далее – РГВИА). – Ф. 2067, оп. 1, д. 7, л. 186.
14. Штаб главнокомандующего армиями Северо-Западного фронта. Опрос 324-го пехотного Клезминского полка Григория Кузнецова.
15. Федорченко С. Народ на войне / С. Федорченко. – М. : Сов. писатель, 1990. – 400 с.
16. Штаб главнокомандующего армиями юго-западного фронта. Отделение военно-цензурное. Сводки военных цензоров армий юго-западного фронта. // РГВИА – Ф. 2067, оп. 1, д. 2933, л. 157.
17. Штаб главнокомандующего армиями юго-западного фронта. Переписка о нарушении правил военной цензуры 1916 год. // РГВИА – Ф. 2067, оп.1, д. 7, л. 196.